

ספור הפרטים, והיא משעממת למדי לציבור שוחרי הדעת. לכן נכתבים ספרי סיכום כמו זה שלפנינו, וגם הציבור המקצועי המבקש לראות את עיקרי המידע על אודות החפירה ואת הפרשנות המוסמכת ביותר לממצאים ממקור ראשון, לאמור ממנהל החפירה, נעזר רבות בספרים אלה.

הספר שלפנינו מספר את סיפורן של שלוש המשלחות, וכן הוא מספר את סיפורו של תל לכיש על סמך הממצאים הארכאולוגיים שהעלו שלוש המשלחות גם יחד. מטבע הדברים הוא

רוני ריך

סיפורו של תל לכיש

דוד אוסישקין, לכיש בתקופת המקרא: סיפור של בניין והרס, חפירה ושחזור, ירושלים: החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה, יד יצחק בן-צבי והמכון לארכיאולוגיה של אוניברסיטת תל-אביב, תשע"ג, 376 עמ'.

שלוש משלחות ארכאולוגיות חפרו בתל לכיש בתקופת המנדט הבריטי, בשנים 1932-1938, חפרה במקום משלחת בריטית בראשותו של ג'יימס לזלי סטרקי; בשנות השישים חפר במקום יוחנן אהרוני חפירה מצומצמת וממוקדת לשם בירור סוגיה מסוימת; והחפירה הגדולה באתר התקיימה בשנים 1973-1994, בהנהלתו של פרופ' דוד אוסישקין מאוניברסיטת תל-אביב.

לסיכום עשרים ושתיים שנות חפירה בתל לכיש פרסם אוסישקין בשנת 2004 את דו"ח החפירה הסופי. בדו"ח המקיף, בן חמישה כרכים עבי כרס, פורטו כל הנתונים על כל מה שמצאה משלחת תל-אביב בלכיש. פרסום הדו"ח הזה היה הישג ראוי לציון, ודומני שהוא יחיד במינו בארכאולוגיה של ארץ-ישראל, שכן כל הדיווח הוגש לציבור החוקרים בבת אחת. דו"ח חפירה הוא סגור ספרותית מורכבת שאפילו לחוקרים קשה לקרוא בה קריאה רצופה ולעקוב אחר אין

על סמך הידע על שערים בני התקופה מאתרים אחרים (למשל תל אשדוד, שנחפר באותה עת) היה ברור שהשער סימטרי בתכניתו, ושלמעשה ניתן להפיק מחפירת מחצית השער את כל הפרטים הסטרטיגרפיים (כרונולוגיה יחסית של השכבות בתל) והכרונולוגיים (במונחים של תאריך מוחלט).

סוגיה מתודולוגית חשובה נוגעת לחפירת חתך מרכזי היורד מן הארמון המוגבה שבמרכז התל דרך שולי התל אל מרגלותיו. היה בכך כדי לברר את תולדותיו של האתר, אך בה בעת גם את מעלותיהן של שתי שיטות חפירה שהיו נתונות בוויכוח בעת ההיא: השיטה האופקית וזו האנכית. החתך היה רחב דיו כדי לחשוף חלקים ניכרים של מבנים כפי שדרשה השיטה האופקית, והוא היה עמוק דיו כדי לשקף את רצף התקופות שבתל. בסופו של דבר לא הורד החתך עד תחתית התל, וחבל, וגם המחבר מצר על כך.

עד היום לא נכתב ספר לימוד (textbook) על דרכי החפירה בתל מקראי עתיק. מי שיכתוב ספר כזה ביום מן הימים יהיה חייב לשלב את שטח S שבלכיש כמקרה לדוגמה שיש ללמוד את פרטיו ואת לקחיו המתודולוגיים גם ללא קשר לידע המסוים שנוסף ממנו לתולדות התל. ואף סוגיית החפירה החלקית של השער צריכה להיות מתוארת בו.

פרט לכך ראוי לציין את החפירה בגלל שיפורים פשוטים אך חשובים בתחום הדאגה לחופרים. הייתה זו החפירה הראשונה שהונהג בה כיסוי של אזורי החפירה ברשתות צל. ייתכן שלחופרים בני ימינו יישמע הדבר מפתיע, אבל בצעירותנו חפרנו שבועות וחודשים ארוכים, באתרים שונים ברחבי הארץ, חשופים לשמש הקופחת.

עיקרו של הספר מביא את סיפורו של תל לכיש – מקומה של העיר השנייה בחשיבותה

מרחיב על תגליותיה של משלחת תל-אביב ועל מסקנותיו של החופר, המחבר.

סיפור המשלחת הבריטית מלווה בתצלומים רבים בני הזמן, המביאים מעט מחיי היום-יום של משלחת ארכאולוגית שפעלה באזור נידח משהו בתקופת המנדט. דומני שזהו לפי השעה התייעוד המלא והמעניין ביותר של משלחת שכזו, אחת מכשני מניינים של משלחות שפעלו בעת ההיא. פועלה של המשלחת הבריטית נקטע באחת עם הירצחו של סטרקי, מנהל המשלחת, בדרכו לטקס פתיחת מוזאון 'רוקפלר' בירושלים.

חפירתו של אהרוני בלכיש הייתה קצרה והתמקדה ב'מקדש השמש' שחשפו הבריטים, ושעניין מאוד את אהרוני לאור גילוייו של מקדש בתל ערד זמן מה קודם לכן. לכן גם ההתייחסות לחפירה זו קצרה למדי.

סיפורה של משלחת תל-אביב הוא כמובן מפורט (גילוי נאות – גם אני השתתפתי בחפירה זו, כמוודד, עונה אחת בשנות השבעים). פרט לסיפורי ההווי המאפיינים כל חפירה, מוצגים שיקולי החופר באשר לצד המתודולוגי של החפירה, או כפי המחבר: 'אסטרטגיית החפירה של משלחת אוניברסיטת תל-אביב'. יש לכך חשיבות רבה, וטוב שאוסישקין פירט בעניין. הסוגיות העיקריות כאן הן התייחסויות משלחת תל-אביב לשטחי החפירה של המשלחת הבריטית ולתגליות העיקריות שנמצאו בהם, השימוש ברשתות ריבועים מקומיות ולא באחת כללית לתל כולו, והשאר שטחים בלתי חפורים בצמוד לשטחים שחפרה המשלחת. השאר שטחים בלתי חפורים משקפת את מידת האיפוק והאחריות המדעית שנקטו מנהל המשלחת וצוותו. הדוגמה המובהקת בעניין זה היא ההימנעות מלחפור את כל בית השער הפנימי של התל. דומני שבאותם ימים לא היה איש בא בטענות לאנשי המשלחת לו היו חופרים את בית השער בשלמות. אבל

החפיר. משלחת תל-אביב התברכה בגילוי מקדש משלה, בראש התל. מקדש זה, שבמבנהו ובחפציו ניכרת השפעה מצרית חזקה, מבטא היטב את רוח התקופה, שבה שלטה מצרים בערי המדינה של כנען. גילוי המקדש הזה, הנראה כמקדש המרכזי בתקופה בתל לביש, מדגיש ביתר שאת את הצורך בהסבר למקדש החפיר הממוקם מחוץ לעיר.

התקופה העיקרית שנחשפה בתל היא תקופת הברזל (שכבות II-V). באתר נחפרו קטעים ניכרים מתקופה זו, ומטבע הדברים לא אוכל לסקור כאן את כל המתואר בספר, אך אציין את הממצאים החשובים ביותר.

שני מבנים מייצגים את לכיש בתקופת הברזל ב. האחד הוא הארמון על נספחיו שנחשף במרכז התל. זהו המכלול השלם ביותר מסוגו מתקופת הברזל ששרד בארץ, אם כי תכולתו לא שרדה, בגלל המבנה שנבנה על גבו בתקופה הפרסית. המבנה השני הוא מבנה הכניסה המורכב, הכולל דרך גישה, שער קדמי, בית שער פנימי וביצורים הקשורים אליהם. גם זו המערכת המורכבת ביותר מסוגה ששרדה מתקופת הברזל, אף שכאמור לעיל נחפרה רק מחציתו של בית השער. הספר מביא את כל הפרטים, התצלומים והתכניות כדי לעמוד על מבנם ותפקידם של שני מבנים אלה, וניתן בהחלט להקיש ממה שנתגלה בלכיש למה שחסר בערים אחרות ובעיקר בירושלים.

יש לשים לב שהשרידים שנחפרו מציגים בעיקר את לכיש הממלכתית והציבורית. המידע על אודות מבני הציבור (ארמונות, מקדשים וביצורים) הוא רב, ואילו שרידי בתי המגורים שנחשפו מועטים מכדי לספק תמונה מאוזנת של היחסים שבין פרטי, ציבורי וממלכתי. את המשמה הזו עשויה להשלים משלחת נוספת שתקבל עליה לחפור רק בתי מגורים.

תל לביש עשיר בתגליות שהפכו לציוני דרך ארכיאולוגיים. גולת הכותרת של כל אלה, שהפכה

בממלכת יהודה, אחרי ירושלים עיר הממלכה ועיר המקדש, ואחד התלים החשובים והמרשימים בארץ-ישראל.

התחלת היישוב בלכיש אינה ברורה כל צורכה, משום שהשכבות הקדומות, מן התקופות הכלקוליתית, הברונזה הקדומה והברונזה התיכונה א (שזמנן באלף הרביעי ובלוף השלישי לפסה"ג) רק נרמזות בממצא. הן מעידות שהאתר היה מיושב, אך אופיו אינו ידוע. הדבר נובע כמובן מכך שתל רב שכבות 'יושב' על השכבות הקדומות, ואין להגיע אליהן אלא לאחר חפירה מסודרת של השכבות העליונות.

השרידים האדריכליים המוחשיים הקדומים ביותר שניתן גם לברר את תכניות המבנים שלהם, הם מתקופת הברונזה התיכונה ב (בספר איור 5:6). אך דא עקא, כשביקשתי לברר היכן בתכנית הכללית של התל (איור 1:5 בעמ' 70) ממוקמים שרידים אלה, הגעתי למסקנה שלנוחות השימוש ראוי היה למקם את התכניות הכלליות בצדה הפנימי של כריכת הספר (בפורץ, מילה גרמנית המשמשת בתחום ההוצאה לאור). המחבר סוקר כאן בקצרה את הביצור דמוי הסוללה ואת החפיר שחשפו הבריטים, יחד עם קטע קטן מארמון, גדול ככל הנראה, שנחשף בראש התל. מן הממצא הקטן מוזכר פגיון שעליו ארבעה סימני כתב, והם מן הקדומים ביותר שנמצאו בארץ.

שיא פריחתה של לכיש הכנענית היה בתקופת הברונזה המאוחרת. הדבר ידוע בעיקר משני מקדשים כנעניים שנחפרו בה, אחד בידי הבריטים והשני בידי משלחת תל-אביב. הבריטים חפרו תחילה שטח נכבד מחוץ לתל, שבו התעתרו לשפוך את העפר שייחפר בתל. הדבר נעשה כדי להבטיח ששרידים עתיקים לא יכוסו לתמיד. גישה מתחשבת זו – גישה ירוקה במונחים של ימינו – השתלמה מאוד, כי בחפיר שמחוץ לתל ובתחתיתו התגלה מקדש עשיר בממצאים, המכונה מקדש

חפירות המשלחת
הבריטית: קרוניות
להסעת העפר
שנחפר על פסגת
התל

האשורי וזו שחרבה בידם. הראיות לכך רבות ומגוונות. משכנעים בעיקר הממצאים הנוגעים לסוללת המצור האשורית שזוהתה סמוך לפינה הדרומית-מזרחית של התל.

זיהוי הסוללה כשלעצמה הוא רב חשיבות, כי זו הסוללה היחידה מסוגה שנחשפה בכל מרחב השליטה האשורית במזרח התיכון. מאחר שמדובר במעצמה צבאית שהייתה 'מכונת מלחמה' פעילה, זוהי תרומה חשובה במיוחד. יתר על כן, נוצר כאן מצב נדיר שבאתר שלמצור עליו נותר התיאור הגרפי המפורט ביותר, בתבליטים שנחשפו באולם 36 בארמון סנחריב בנינוה – והאומנים תיארו שם בתבליטיהם יותר מ-120 תיאורי מצור מאזורי קרבותיהם – שרדה גם הסוללה, שהיא לפי שעה היחידה מסוגה. ואפילו בכך לא די. משלחת תל-אביב ערכה כאן חפירה שלא הייתה בתכנית עבודתה עם צאתה לראשונה לשטח, אלא חפירה שהתבקשה מזיהוי הסוללה, ושתכליתה הייתה לברר את שאירע בנקודת המגע ממש בין הצרים לנצורים. ואמנם עקבות הקרב ניכרים

את האתר לעוגן כרונולוגי מרכזי לתיארוך תקופת הברזל ביהודה בפרט ובארץ-ישראל כולה, היא העקבות שנמצאו בעדות הארכאולוגית (בשכבה III) למצור שהטיל סנחריב מלך אשור על העיר בשנת 701, למלחמה על כיבושה של העיר, לחורבנה ולגלות תושביה. לא ניתן להגזים כלל במידת חשיבותו של האתר מבחינה זו.

המשלחת הבריטית השאירה אחריה את הסוגיה שכונתה שנים רבות 'בעיית לכיש שכבות II-III', שנויה במחלוקת. שתי השכבות נמצאו חרבות, אך מה תאריך חורבנן? היו שגרסו ששכבה III נחרבה בידי סנחריב, ושכבה II בידי נבוכדנצר. דעה אחרת ייחסה את שני החורבנות לנבוכדנצר, למסעו הראשון ולמסעו השני. למשל בערך 'לכיש' ב'אנציקלופדיה המקראית' נותרה הבעיה פתוחה. זכורני שכסטודנט קיבלתי בדיוק את השאלה הזו לבחינת הגמר בחוג לארכיאולוגיה, אך לא זכור לי באיזו גרסה צידדתי. הוויכוח הזה הוא נחלת העבר. החפירה של משלחת תל-אביב הוכיחה בעליל כי שכבה III היא זו שעמדה במצור

בשכבה האחרונה בתל (שכבה I במינוח המשלחת הבריטית) ניצב על גבי הפודיום הקדום בית מידות גדול, שתכניתו השתמרה במלואה. הבריטים וגם אוסישקין מתארכים שכבה זו לתקופה הפרסית. המחבר מציין כי שני חוקרים שעבדו בשירותו, אורן טל ואלכס פנטלקין, מאחרים את ראשית היישוב המחודש למאה הרביעית לפסה"נ. תיארוך כזה יוצר אי התאמה מסוימת, מפני שתכנית המבנה היא במובהק בבליית/פרסית מן המאה השישית-החמישית לפסה"נ (אגפו הדרומי של הבניין, ששימש אגף הקבלה המרווח, דומה ל'אגף לכיש' שבארמון סנחריב בנינוה יותר מאשר לבנייה הלניסטית כלשהי). מאחר שקרמיקה במבנה מציינת תמיד את השימוש המאוחר בו, ואילו תכניתו של מבנה – את מועד בנייתו, הברלים אלה אפשריים. מה חבל שהמשלחת הבריטית פירקה והסירה את כל שרידיו של המבנה (למעט סף של פתח ושני בסיסי עמודים).

לבסוף מביא הספר פרק מעניין המתאר את שחזור השער. המחבר משתף אותנו בלבטיו ובשיקוליו כיצד להציג לקהל שרידים שמקורם בשכבות שונות. הספר מסתיים בנימה ביקורתית באשר לעבודות שימור מסוימות שעשו באתר בשנים האחרונות. כך או כך, סיפורו של תל לביש וסיפור חפירתו זכו לספר מעניין, מאיר עיניים וחשוב.

היטב בכמויות גדולות של חצים, מסוגים שונים, שנמצאו כאן, באבני דרדור מנוקבות ובעיקר בסוללה נגדית שנבנתה אל מול הפרצה בחומה שפרצו הצרים.

חשיבות התגלית הזו היא רב כיוונית. חוקרי האימפריה האשורית, תרבותה, צבאה ודרכי לחימתו קיבלו מידע רב. גם ההתאמה לתבליטים המפורסמים מארמון סנחריב זכתה כאן לרענון מחקרי. דומה שהסוגיה האשורית רחוקה ממיצוי, אבל לטעמי ההישג הגדול הוא עצם הזיהוי הסופי של שכבת החורבן המיוחסת לסנחריב, ושתאריכה ידוע בדיוק רב (על יסוד השיקולים הכרונולוגיים העולים מרשימת מלכי אשור ואירוע אסטרונומי שאירע כשישים שנה קודם לכן, ושתועד בכתובות מלכי אשור). יש לזכור שהמצור הסתיים בחורבן אלים של לכיש, שעקבותיו מתגלים בשכבה הנכונה בכל מקום שנחפר. משלחת לכיש בודדה כמות ניכרת של מכלולי כלי חרס שונים, ובחקירתם עסקה חברת הצוות אורנה צמחוני. תיארוכם המדויק של כלי חרס מאציל, על דרך ההשוואה הצורנית, למכלולי כלי חרס זהים או דומים בכל רחבי ממלכת יהודה ואף מעבר לגבולותיה. כיום כאשר ארכאולוגים מוצאים כלי חרס מתקופת הברזל ב אתר כלשהו ביהודה, וברצונם לדייק יותר בתיארוך, הם שואלים את עצמם אם מדובר בחרס של לכיש III או לפני לכיש III וכדומה.